

Prevenca online rizikového správania – nevyhnutnosť vo vyučovaní informatiky v základných a stredných školách

Prevention of online risky behaviour – a necessity in the teaching of computer science in primary and secondary schools

Ingrid Emmerová

Abstract

Problem behaviour among primary and secondary school pupils is widespread and varied in terms of severity, intensity and frequency of occurrence, and it is reflected in the daily work of primary and secondary school teachers. The increase in risk and problem behaviour among children and young people requires that this area be given intensive attention, particularly from a preventive point of view. Effective prevention is essential. A school is an important socialising and educational factor and should play an essential role in the implementation of prevention. It is necessary to respond to new trends, such as the rise in cyber-aggression and cyber-bullying, as well as other virtual space risks.

Keywords: Problem and risky behaviour of pupils. Online risks. Prevention. Prevention in school.

Úvod

Problémové správanie žiakov základných a stredných škôl je značne rozšírené a rôznorodé z hľadiska závažnosti, intenzity a frekvencie výskytu, čo sa odzrkadľuje v každodennej práci učiteľov základných a stredných škôl. Prvé problémy sa začínajú objavovať a prejavovať u žiakov čoraz nižších vekových kategórií.

Každá škola je originálna (svojou lokalitou, skladbou žiakov i učiteľov, má svoje vlastné problémy a špecifiká), je nutné v nej vytvárať bezpečné prostredie, realizovať systematickú a efektívnu prevenciu, riešiť výchovné problémy. Aktuálnou úlohou škôl a ich zamestnancov je vytváranie bezpečného prostredia na školách a zlepšovanie vzťahov v triednych kolektívoch. Žiakom je potrebné poskytovať pocit psychického bezpečia a istoty, eliminovať nežiadúce prejavy, vrátane rizikového a problémového správania.

Riziká a ohrozenia vo vzťahu k virtuálnemu priestoru

Pre súčasnú situáciu je tiež typické, že sa rozširujú nové **negatívne javy spojené s médiami a online prostredím**, osobitne pre deti a mládež. Predovšetkým anonymné prostredie internetu predstavuje v tomto smere značné nebezpečenstvo.

Poláková a Čonková (2021) pri rizikách poukazujú na možnosť čerpať informácie z rôznych zdrojov, často však neoverených, vyberať si zábavné programy (a nie vzdelávať sa), ohrozenie vznikom závislosti, znižuje sa koncentrácia a negatívnym dopadom je aj pasivita v myslení i rozhodovaní. Sociálne siete podľa Pasternákovvej (2019) v negatívnom zmysle potláčajú autoritu rodičov a pedagógov, nekontrolované a časovo neobmedzené používanie môže viesť k psychosomatickým problémom, spôsobiť problémy socializácie,

komunikácie, vznik obezity, závislosti, zdravotné problémy a pod. Vanková a Henželová (2022) medzi najvýraznejšie negatívne javy zaraďujú internetovú závislosť, šikanovanie, sledovanie stránok s toxickým obsahom, hanlivé prejavy a netoleranciu, nepravdivé podvodné správy a konšpirácie, radikalizáciu, komunikáciu s neznámymi ľuďmi cez internet, šírenie detskej pornografie, sexting a kybergrooming. Prieskumy o správaní, ktoré súvisí so zdravím u 11, 13 a 15-ročných školákov v rámci projektu Health Behavior in School-aged Children (Madarasová Gecková, Husárová a kol., 2023) poukazujú na silný vplyv internetu na život žiakov.

Vo vzťahu k online prostrediu môže ísť u žiakov o rizikové využívanie internetu (napr. neuvážené zverejňovanie údajov, vyhľadávanie nevhodných obsahov, nadmerný čas strávený na internete), ako aj rizikové, resp. problémové správanie v prostredí internetu (napr. kyberšikanovanie).

Najväčšia pozornosť je v odbornej literatúre venovaná **kyberšikanovaniu**. Kyberšikanovanie napriek absencii reálnej fyzickej sily je veľmi zákerné a nebezpečné. V niektorých prípadoch môže ísť aj o kombináciu klasického šikanovania a kyberšikanovania: fyzické šikanovanie je natočené a následne zverejnené na internete, čo obeť ešte viac zraňuje a ponižuje. V súvislosti s kyberagresiou Hollá a Kudlová (2022) upozorňujú, že okrem toho, že sa môže vyskytnúť kedykoľvek počas dňa a okamžite sa rozšíriť na veľké množstvo ľudí, páchatelia nevidia negatívne účinky na obeť, čo následne bráni empatii a podporuje recidívu.

Nenávistné prejavy na internete sa označujú ako **cyberhate** alebo **hejtovanie**. Môže to byť šírenie textov či videí, ktoré propagujú alebo ospravedlňujú extrémizmus, xenofóbiu či rasizmus. Žiaci si neuvedomujú, ako môže hejtovanie zasiahnuť samotné obeť. Má tiež negatívne následky v oblasti šírenia nenávistných prejavov extrémistického alebo radikalistického charakteru.

Odborníci v súvislosti s virtuálnym prostredím poukazujú na ďalšie riziko, ktorým je **body shaming** (ako napr. Dulovics, 2022b, Židová, Kurincová, Turzák, 2022 a i.). Vzniká ako negatívny dôsledok prezentovaného ideálu krásu, najmä prostredníctvom sociálnych sietí. Tí, ktorí sa od ideálu a trendu odlišujú, sú ponižovaní, čo môže prerásť až do šikanovania či kyberšikanovania.

Anonymné prostredie internetu ohrozuje deti a mládež aj v súvislosti so sexuálne rizikovým správaním. Sexting a sextortion predstavujú reálne riziká pre pubescentov i adolescentov, čo potvrdili výsledky viacerých výskumov (Barrense-Dias, Chok, Stadelmann, Berchtold, Suris, 2022; Mori, Park, Temple, Madigan, 2022).

Sexting zaraďujeme medzi rizikové správanie, ktorého možné negatívne dôsledky si mladí ľudia neuvedomujú. Sexting je elektronické rozposielanie textových správ, vlastných fotografií či vlastného videa so sexuálnym obsahom, najčastejšie medzi partnermi. Sexting možno hodnotiť ako rizikové správanie. Rozposielaný citlivý materiál možno ľahko zneužiť, napr. po rozchode môže jeden z partnerov tieto materiály šíriť prostredníctvom mobilov či internetu. Vážnym rizikom je tiež skutočnosť, že citlivý materiál možno poslať aj cudziemu človeku (anonymné prostredie internetu umožňuje vydávať sa za spolužiaka / spolužiačku, vylákание intímnej fotky vydieraním a pod.). Existuje úzky vzťah medzi kyberšikanovaním a sextingom, zverejnenie zneužitých intímnych materiálov na internete obeť zraňuje a môže spôsobovať opakovanú ujmu.

Sexting umožňuje sexuálnym deviantom (predátorom) relatívne ľahký prístup k informáciám, ktoré im pomôžu získať dôveru dieťaťa či mladistvého a vydierať ho. Môže súvisieť s nebezpečným javom, ktorý nazývame **sextortion**. Sextortion predstavuje donútenie k sexuálnym službám či láskavostiam, online vydieranie obeť. Páchatel môže

získanými materiálmi donútiť obeť k osobnému stretnutiu, vydieranie môže prerásť až k nútenej prostitúcii.

Vo vzťahu k online priestoru nebezpečenstvo predstavuje aj **kybergrooming**. Ide o také správanie osoby na internete, ktoré vyvolá v obeti falošnú dôveru a presvedčí ju, aby sa osobne stretli. Motívom takého správania je sexuálne zneužitie, fyzické násilie alebo zneužitie obeť na pornografiu či prostitúciu.

Je potrebné upozorniť aj na riziká **online výziev** (tzv. challenges). Okrem pozitívne zameraných výziev však existuje veľké množstvo výziev, ktoré môže (osobitne vo vekovej kategórii detí a mládeže) spôsobiť vážnu psychickú či fyzickú ujmu. Ich podstatou je zapojiť sa do plnenia nebezpečných úloh s následným natáčaním a zverejnením na internete.

Počítače a internet používame denne, čo môže byť potenciálne zdrojom prežívania príjemných pocitov a u predisponovaných osôb môže vzniknúť závislosť. Nelátkové závislosti majú v mnohých smeroch blízko k závislosti na alkohole alebo iných drogách. Zaradíme ich medzi návykové a impulzívne poruchy. Pri využívaní počítačov a internetu to môže byť rizikové správanie vo vzťahu k hraniam online hier, využívanie internetu na sexuálne účely alebo závislosť na online komunikácii. Pri deťoch a mládeži sa najčastejšie jedná o nadmerné používanie internetu, nie závislosť. Nadmerné používanie však jednotlivcovi škodí a môže sa rozvinúť **excesívne používanie internetu** až vyslovene **návykové závislostné správanie (internetová závislosť)**. Pri excesívnom používaní internetu ide o nadmerné používanie internetu, ktoré vedie ku komplikáciám v rôznych oblastiach života. Pri deťoch a mládeži je rozšírenejšie práve excesívne používanie internetu. Excesívne používanie internetu môže prejsť do závislostného správania.

Problémové využívanie telefónu často súvisí s internetom, pretože žiaci sa cez mobil pripájajú na internet. Je potrebné rozlišovať od primeraného používania mobilného telefónu, keďže v súčasnosti je používanie mobilných telefónov medzi žiakmi základných i stredných škôl veľmi rozšírené, populárne a vlastníctvo mobilu je často aj vecou prestíže.

Zneužitie osobných údajov a sebaodhaľovanie je vážnym problémom. Deti a mládež nepremyslene zverejňujú informácie o sebe a svojej rodine, ktoré možno zneužiť. V poslednom období narastá popularita sociálnych sietí. K rizikám internetových sociálnych sietí možno zaradiť najmä zverejňovanie osobných a citlivých informácií, ale v tejto súvislosti aj kyberšikanovanie, sexuálne obťažovanie a zneužívanie.

Kopecký, Szotkowski, Mičková a Krejčí (2023) upozorňujú na problematiku **sharentingu**. Ide o správanie rodičov, keď nadmerne zdieľajú fotografie alebo videa svojich detí, väčšinou bez ich súhlasu, zakladajú profily svojich detí alebo rôzne online denníky. Rodičia prezrádzajú o svojich deťoch množstvo citlivých informácií a zdieľajú materiál, čo možno v budúcnosti zneužiť na ponižovanie či kyberšikanovanie dieťaťa. Deti možno zneužiť na propagáciu svojho politického názoru, na tvorbu extrémistického a nenávisťného obsahu a pod.

Na internete sa môžu deti a mládež dostať k **nevhodným obsahom**, ktoré môžu negatívne pôsobiť na psychickú a morálny vývin, či už je to násilie a agresivita, pornografia a sexuálna promiskuita, ale i rasizmus, ďalej je to ohrozenie tvorby adekvátneho hodnotového systému a utváranie predsudkov.

Anonymita internetu predstavuje pre deti a mládež priestor na flirtovanie, nadväzovanie kontaktov, experimentovanie, získavanie informácií o sexualite. V prostredí internetu sa môžu dostať k materiálu neprimeranému ich veku, môžu prekračovať hranice vhodného správania a tiež sa môžu stať obeťou sexuálneho obťažovania.

V súvislosti s deťmi a mládežou je tiež zvýšené riziko internetovej sexuálnej kriminality, kedy sa stávajú obeťou (De La Hoz, 2021; Emmerová, 2023).

Škola a prevencia online rizikového správania

Škola je významným socializačným a výchovným činiteľom, ktorá by mala zohrávať zásadnú úlohu i pri realizácii prevencie.

Dulovics (2022a) vymedzuje hlavné úlohy školy v oblasti prevencie online rizikového správania žiakov nasledovne:

- viesť žiakov k bezpečnému používaniu internetu;
- oboznámiť žiakov s rizikami, ktoré môžu byť dôsledkom ich ľahkovážneho a nepremysleného konania vo virtuálnom priestore;
- viesť žiakov k dodržiavaniu pravidiel slušného správania aj v rámci online komunikácie;
- naučiť žiakov ako reagovať a postupovať, ak sa stanú obeťou kyberšikanovania alebo sa stretnú s inou formou virtuálneho ohrozenia;
- vytvárať pozitívnu klímu v škole a priestor pre otvorenú priateľskú komunikáciu;
- podporovať u žiakov prosociálne správanie a empatiu – v reálnom i virtuálnom priestore;
- rozvíjať u žiakov schopnosti primeraným spôsobom riešiť interpersonálne konflikty;
- rozvíjať kritické myslenie žiakov;
- informovať žiakov o tom, na koho by sa mohli obrátiť a požiadať o pomoc ak sa stretli vo virtuálnom priestore niečím, čo ich znepokojuje.

Pri realizovaní prevencie rizikového či problémového správania je nutné klásť dôraz na jej systematickosť a premyslené koordinované plánovanie. Pravidelné realizovanie preventívnych aktivít je omnoho účinnejšie než uskutočnenie jednorazovej aktivity.

Medzi všeobecné ciele výchovy a vzdelávania patrí rozvíjať sociálne kompetencie a podporovať prosociálne správanie žiakov. **Personálne zabezpečenie prevencie v školách**, čiže realizátori prevencie, zohrávajú dôležitú úlohu. Prevenciu môžu realizovať pedagogickí i odborní zamestnanci škôl. Aktuálnou výzvou súčasnej školskej praxe je pripravenosť pedagogických zamestnancov realizovať účinnú prevenciu, ako aj problémy žiakov v správaní adekvátne riešiť. V kompetenčnom profile učiteľa prvého stupňa základnej školy, učiteľa druhého stupňa základnej školy i učiteľa strednej školy sa uvádza:

- mať základné praktické skúsenosti s rozpoznávaním sociálnopatologických prejavov správania sa žiakov,
- poznať riziká sociálnopatologických javov a možnosti primárnej prevencie a nápravy,
- rozpoznať sociálnopatologické prejavy správania sa žiakov,
- cielene zaraďuje aktivity primárnej prevencie sociálnopatologických javov do vyučovania,
- odhaľuje prejavy sociálnopatologického správania, aktívne spolupracuje so zákonnými zástupcami žiaka a odborníkmi (kolegami) na ich eliminácii,
- vyhodnocuje účinnosť intervencií (zásahov, riešení) pri eliminácii sociálnopatologických javov v spolupráci so zákonnými zástupcami žiaka.

Dulovics (2022a) uvádza, že v školskom prostredí existuje niekoľko spôsobov, ako možno personálne zabezpečiť prevenciu online rizikového správania: prostredníctvom učiteľa, ktorý zastáva funkciu školského koordinátora vo výchove a vzdelávaní (v niektorých prípadoch aj výchovného poradcu), prostredníctvom učiteľa vykonávajúceho funkciu školského digitálneho koordinátora, prostredníctvom učiteľov vyučujúcich

predmety, do ktorých je možné zakomponovať prevenciu online rizikového správania či prvky mediálnej výchovy, prostredníctvom učiteľov vyučujúcich mediálnu výchovu ako samostatný predmet a v rámci nešpecifickej prevencie prostredníctvom všetkých učiteľov, ktorí výchovným pôsobením ovplyvňujú osobnosť žiaka v smere žiadúceho rozvoja a sú pozitívnym vzorom v správaní. Musíme konštatovať, že pedagogickí zamestnanci môžu vo veľkej miere participovať aj na prevencii ďalších druhov rizikového či problémového správania.

V podmienkach základných a stredných škôl môže učiteľ najlepšie a najčastejšie pôsobiť na žiakov v rámci primárnej prevencie na triednických hodinách, na hodinách etickej výchovy a náboženstva, priestor je aj na ďalších vyučovacích hodinách, kde to učebné osnovy tematicky umožňujú. V súvislosti s prevenciou online rizikového správania má **osobitné postavenie vyučovanie informatiky**.

Povinnou súčasťou obsahu vzdelávania sú prierezové témy. Preventívny rozmer nachádzame najmä v prierezových témach osobnostný a sociálny rozvoj, ochrana života a zdravia, mediálna výchova, multikultúrna výchova a i.

Manažment škôl a realizátori preventívnych aktivít musia adekvátne reagovať na aktuálne trendy a výzvy v tejto oblasti, plánovať preventívne aktivity, efektívne je spolupracovať s odborníkmi mimo školského prostredia (napr. pracovníci z poradenských zariadení, policajti – preventisti, lekári a ďalší odborníci). Na dôležitosť funkčného manažovania v rámci školy poukazujú Jablonský (2017), Veteška, Svobodová a Tureckiová (2022), zásadnú úlohu to zohráva aj pri prevencii.

Súčasná situácia akcentuje pri realizovaní prevencie v školskom prostredí na dva aspekty:

1. aby sa žiaci základných a stredných škôl nedopúšťali problémového správania, ktoré môže prerásť až do páchania trestnej činnosti,
2. aby sa žiaci základných a stredných škôl nestali obeťou (napr. kyberšikanovania).

V súvislosti s prevenciou online ohrození je dôležitý **rozvoj kritického myslenia**, ktoré je vhodným nástrojom predchádzania rizík spojených s virtuálnym prostredím. V oblasti prevencie je dôležité naučiť žiakov kriticky vnímať a zhodnotiť informácie, udalosti, dokumenty, vyjadrenia ľudí. Kritické myslenie zohráva dôležitú úlohu pri predchádzaní manipulácie, napr. zo strany zhubných kultov a siekt. Súhlasíme s Hollou a Bielčikovou (2023), že bezpečnosť vo virtuálnom prostredí, resp. kybernetická bezpečnosť sa začína kritickým myslením. Kritické myslenie je jednou z najpodstatnejších zručností 21. storočia, ktorú je nevyhnutné dosiahnuť v tejto ére spoločnosti založenej na vede a technike.

V súvislosti s prevenciou možno poukázať aj na úlohy **mediálnej výchovy**, ktorej hlavným cieľom je podporovať veku primerané zodpovedné využívanie médií a rozvíjať kritické postoje vo vzťahu k mediálnym obsahom a kriticky posudzovať mediálne šírené posolstvá. Vo vzťahu k internetu naučiť žiakov, aby si overili zdroje informácií. Mediálna výchova má veľký význam pri prevencii rizikového správania v súvislosti s online prostredím. Jej cieľom na 1. stupni ZŠ je, aby žiaci lepšie porozumeli pravidlám fungovania mediálneho sveta, primerane veku sa v ňom orientovali a dokázali posudzovať mediálne šírené posolstvá. Na 2. stupni ZŠ je jej cieľom u žiakov rozvinúť schopnosť kompetentného a zodpovedného zaobchádzania s rôznymi druhmi médií, komunikačnými technológiami a ich produktmi. Do učebných osnov je vhodné zaradiť témy ako násilie v médiách, mediálni a skutoční hrdinovia, ako zhodnotiť filmové dielo a pod. U stredoškôľakov by témy mediálnej výchovy mali byť náročnejšie a vymedzené v kontexte aktuálnych spoločenských javov a situácií. Cieľom v tejto vekovej kategórii by o. i. malo byť formovať schopnosť žiakov kriticky posudzovať mediálne šírené posolstvá a tiež uvedomovať si negatívne

mediálne vplyvy na svoju osobnosť. Témy mediálnej výchovy by mali byť náročnejšie a vymedzené v kontexte aktuálnych spoločenských javov a situácií, napr.: mediálny priemysel, vplyv politických a ekonomických záujmov na fungovanie médií, právo na súkromie, mediálne hviezdy, životný štýl, reklama a i.

Rozvíjaním mediálnej gramotnosti a kritického myslenia je možné preventívne pôsobiť na žiakov a pomôcť im tak odolávať negatívam online prostredia a naučiť ich médiá používať vhodným a bezpečným spôsobom.

Pre efektívnu prevenciu je nutné prepojenie kognitívnej, afektívnej a konatívnej zložky osobnosti u žiakov, čiže prepojenie preventívneho pôsobenia na „vedomosti – postoje – sociálne zručnosti“. To znamená, že okrem sprostredkovania objektívnych vedomostí o sociálnopatologických javoch, je nutné svoje úsilie zameriavať aj na rozvíjanie negatívnych postojov k takýmto javom. Zároveň však škola musí pripraviť žiakov rozvíjaním sociálnych zručností zameraných na odmietanie rizikového či problémového správania – aj v súvislosti s online prostredím.

Príspevok je výstupom projektu KEGA 012KU-4/2022 Bezpečnosť školského prostredia – nová výzva pre rozvoj vybraných kompetencií učiteľov základných a stredných škôl.

Bibliografia

- Barrense-Dias, Y. – Chok, L. – Stadelmann, S. – Berchtold, A. – Suris, J. C. 2022. Sending one's own intimate image: Sexting among middle-school teens. In: *Journal of School Health*. 2022, č. 4, s. 353 – 360. <https://doi.org/10.1111/josh.13137>
- De La Hoz, G. T. 2021. New trends in online crime using social networking sites and apps against children and adolescents: Police-based longitudinal research. In: *International Journal of Cyber Criminology*. 2021, č. 1, s. 31 – 49. <https://www.cybercrimejournal.com/pdf/IJCC-3-2021.pdf>
- Dulovics, M. 2022a. Teoretické a legislatívne východiská prevencie online rizikového správania v slovenských školách. In: *Socialia 2022. Sociálna pedagogika v meniacej sa spoločnosti*. Banská Bystrica: PF UMB, 2022a, s. 283 – 288. ISBN 978-80-557-2012-8.
- Dulovics, M. 2022b. Vybrané virtuálne ohrozenia generácie Z a možnosti ich prevencie. In: *Swiat na trajektorii cierpienia*. Dabrowa Gornicza: WSB, 2022b, s. 217 – 225. ISBN 978-83-66794-75-7.
- Emmerová, I. 2023. Sexuálne rizikové správanie - deti a mládež ako obeť a aktéri. In: *Pediatric pro praxi*. 2023, č. 2, s. 102 – 104. <https://doi.org/10.36290/ped.2023.030>
- Hollá, K. – Kudlová, K. 2022. Kyberagresia u žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. In: *Sociálna prevencia*. 2022, č. 1, s. 18 – 19. ISSN 1336-9679.
- Hollá, K. – Bielčíková, K. 2023. *Mediálna výchova a kyberohrozenia*. Nitra: PF UKF, 2023, 164 s. ISBN 978-80-558-2097-2.
- Jablonský, T. 2017. Vzdelávanie a školstvo – výzvy, sklamanie, očakávania. In: *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok*. 2017, č. 1, s. 13 – 18. ISSN 1336-2232.
- Kopecký, K. – Sztokowski, R. – Mičková, H. – Krejčí, V. 2023. Sharenting u českých rodičov a jeho rizika. In: *Pediatric pro praxi*. 2023, č. 1, s. 8 – 12. <https://doi.org/10.36290/ped.2023.011>

- Madarasová Gecková, A. – Husárová, D. a kol. 2023. *Sociálne determinanty zdravia školákov HBSC – Slovensko – 2021/2022*. Košice: UPJŠ, 634 s. ISBN 978-80-574-0213-8. <https://doi.org/10.33542/SDZ-0214-5>
- Mori, C. – Park, J. – Temple, J. R. – Madigan, S. 2022. Are you sexting rates still on the rise? A meta-analytic update. In: *Journal of Adolescent Health*. 2022, č. 4, s. 531 – 539. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.10.026>
- Pasternáková, L. 2019. Sociálne siete v kontexte edukačného procesu. In: *Manažment školy v praxi*. 2019, č. 10. Dostupné na: www.direktor.sk
- Poláková, E. – Čonková, A. 2021. Informačné a komunikačné technológie vo vyučovacom procese. In: *Didaktika*. 2021, č. 1, s. 23 – 26. ISSN 1338-2845.
- Vanková, K. – Henželová, G. 2022. Riziká, sociálne hrozby a informačno-komunikačné technológie (1). In: *Didaktika*. 2022, č. 1, s. 18 – 20. ISSN 1338-2845.
- Veteška, J. – Svobodová, Z. – Tureckiová, M. 2022. *Školský management. Konceptualizace a klíčové oblasti oboru*. Praha: PF UK, 124 s. ISBN 978-80-7603-348-1.
- Židová, M. – Kurincová, V. – Turzák, T. 2022. Body shaming as a modern form of cyber aggression. In: *AD ALTA*. 2022, č. 2, s. 270 – 274. ISSN 2464-6733.

prof. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD.

Katedra pedagogiky a psychológie

Pedagogická fakulta KU

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika

ingrid.emmerova@ku.sk